

ВІДГУК

офіційного опонента

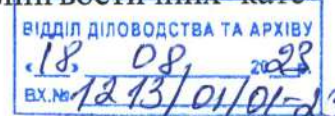
про дисертацію ВЕРЕМЧУКА Ельдара Олександровича
"ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ:
ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА СИНЕРГЕТИЧНІ ПАРАМЕТРИ",
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.02.04 – германські мови.

Запоріжжя, 2023. 503 с.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується активним пошуком і розробкою новітніх методів аналізу мовного матеріалу, що стає можливим у результаті інтеграції здобутків різних лінгвістичних парадигм і розширення понятійного апарату досліджень. Наразі лінгвісти отримали значні кількісні й якісні результати в багатьох царинах мови і тому поступово виникає потреба їх систематизації, класифікації за спільними ознаками з допомогою абстрактних теоретичних моделей, вироблення комплексних методик їх інтерпретації, виявлення тенденцій і мовних механізмів, закладених в основу самоорганізації і саморегуляції мови як ієрархічно-організованої відкритої динамічної нерівноважної і нелінійної системи.

Значну увагу в лінгвістичних дослідженнях привертає питання мовленнєвого відображення концептів морально-етичного характеру, в яких відображено знання про внутрішній світ людини. Вони відтворюють як універсальні, загальнолюдські цінності, так і цінності культурного і соціального характеру, що детермінують світогляд мовної особистості та її взаємодію з соціумом. Моральні норми, етичні установки, заборони регулюють поведінку індивіда, визначають його соціально значимі вчинки. Оскільки мова є відображенням і втіленням моральної свідомості, то етичні категорії систематизують моральні цінності, вироблені історично сформованою ціннісно-змістовою системою.

З огляду на сказане вище, *актуальність і своєчасність* докторської дисертації Веремчука Е.О. витікає з лінгво-гносеологічної необхідності вивчення особливостей ментальної репрезентації етичних категорій, шляхів їхньої об'єктивації, а також принципів і механізмів їхньої самоорганізації і саморегуляції як компонентів англومовної лінгвоетичної системи. *Мета* дослідження полягає у встановленні лінгвокогнітивних і синергетичних параметрів англومовних лінгвоетичних кате-

горій і висвітлення принципів їх системної організації та механізмів саморегуляції.

Об'єктом дослідження дисертант обрав англomовну лінгвоетичну систему, представлену основними конститuentами GOOD, EVIL, JUSTICE, DUTY, CONSCIENCE, DIGNITY і HONOUR, які категоризують і концептуалізують досвід міжособистісних відносин у морально-аксіологічній площині. *Предметом* дослідження виступають лінгвокогнітивні і лінгвосинергетичні параметри англomовної лінгвоетичної системи у руслі чотирьох окремих референційних систем – етимологічної, категорійної, концептуальної і синергетичної.

Фактичний матеріал дисертації репрезентований даними з дванадцяти лексикографічних джерел, трьох корпусів англійської мови, двох семантичних мереж і двох компендіумів цитат і афоризмів, обробка яких здійснювалась за допомогою пошукових двигунів та аналітично-обрахункових алгоритмів. Обсяг досліджуваного матеріалу складає 12100 мовних і мовленнєвих одиниць. Кількість проаналізованих паремійних одиниць, обраних із компендіумів цитат та афоризмів, охоплює 4050 одиниць. Це вагома і надзвичайно велика за обсягом вибірка, яка дозволяє отримати об'єктивні і неупереджені результати.

У роботі застосовано цілу низку загальнонаукових і лінгвістичних методів дослідження, що дозволило критично осмислити теоретико-методологічні засади лінгвокогнітивістики і синергетики, розробити алгоритм дослідження і здійснити відбір матеріалу. Автор доцільно і вдало застосовує методи лексикографічного і контекстуального аналізу для інвентаризації мовних засобів номінації окремих етичних категорій; метод етимологічного аналізу – для висвітлення внутрішньої форми вербалізаторів етичних категорій; метод етимологічного профілювання – для виявлення категорійних траєкторій і етимологічних орієнтирів; метод семантико-когнітивного аналізу – для виокремлення когнітивних диференційних і класифікаційних ознак; метод лінгвокогнітивного аналізу – для висвітлення когнітивного змісту етичних концептів; метод когнітивного моделювання – для опису макро-структури концептів; метод ядроно-периферійної стратифікації – для встановлення польової організації когнітивних ознак; метод метафоричного аналізу – для пояснення процесів побудови концептуальних метафоричних проєкцій; метод системного аналізу – для визначення ієрархічної організації і внутрішньої структури лінгвоетичної системи; метод синергетичного аналізу – для виявлення атракторів самоорганізації і характеристики процесів системної саморегуляції; метод квантита-тивного аналізу – для встановлення продуктивності енергетично-матеріального

обміну між системами; метод синергетичного моделювання – для побудови моделей автопоезису лінгвоетичної системи. Саме такий комплекс методів лінгвістичного аналізу методів прогнозує результативність наукового пошуку й уможливорює його повноту.

Наукова новизна дисертації Веремчука Е.О. полягає в розробці комплексної методології й алгоритму дослідження когнітивно-синергетичної системи, ґрунтовному висвітленні ідентифікаційного, акціонального і метафоричного модусів конститuentів англomовної лінгвоетичної системи, подальшому розвитку методу етимологічного профілювання, встановленні когнітивного змісту і макроструктури англomовних лінгвоетичних концептів, описі параметрів системної організації окремих ендосистем англomовної лінгвоетичної системи. У дослідженні вперше запроваджено новий науковий напрям – когнітивно-синергетичну лінгвоетику, який має на меті дослідження особливостей самоорганізації і саморегуляції лінгвоетичного фрагменту англomовної картини світу.

Застосований комплексний підхід до дослідження англomовних лінгвоетичних категорій допоміг Е.О. Веремчуку отримати значні *теоретичні результати*, які полягають у розробці й обґрунтуванні теоретико-методологічного апарату дослідження когнітивних та синергетичних параметрів англomовної лінгвоетичної системи, що включає в себе розробку методології етимологічного профілювання, розвиток концепції ідеалізованих когнітивних моделей, теорії образ-схем, теорії концептуальної метафори і теорії самоорганізації лінгвальних концептивних систем. Це робить вагомий внесок у такі галузі мовознавства, як когнітивна лінгвістика і лінгвосинергетика. Крім того, результати роботи мають суттєву *практичну цінність*, яка полягає в можливості використання її положень, результатів і матеріалів у процесі професійної підготовки філологів, а також у науково-дослідній роботі при написанні наукових праць, посібників і підручників з лінгвокогнітивістики, лінгвосинергетики, лексикології тощо.

Обраний дисертантом шлях до реалізації поставленої мети вважаємо логічно послідовним і виваженим. У роботі порушено й успішно вирішено низку вагомих наукових завдань, передусім, систематизовано філософські погляди і концепції стосовно етичних проблем, критично проаналізовано теоретико-методологічну базу лінгвокогнітивних і лінгвосинергетичних досліджень, розроблено комплексну методологію й алгоритм дослідження англomовної лінгвоетичної системи, змодельовано етимологічні профілі етичних категорій, виокремлено їх ідеалізовані

когнітивні моделі, встановлено особливості об'єктивації етичних категорій в ідентифікаційному та акціональному модусах, охарактеризовано макроструктуру когнітивного змісту етичних категорій, визначено їх метафоричний діапазон, пояснено принципи самоорганізації і саморегуляції англомовної лінгвоетичної системи у діячості, а також висвітлено патерни її автопоезису у синхронії. Для вирішення таких завдань дослідник повинен мати ґрунтовну наукову базу, бути добре обізнаним з літературою у досліджуваній царині, що й успішно продемонстрував Е.О. Веремчук в опонованій дисертації.

Дисертація складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел (589 позицій), довідкових і лексикографічних джерел (12 позицій), джерел ілюстративного матеріалу (8 позицій). Загальний обсяг роботи – 503 сторінки, обсяг основного тексту дисертації становить 408 сторінок.

У вступі дисертації Е.О. Веремчук обґрунтував актуальність теми дослідження, сформулював мету, поставив завдання, зазначив об'єкт і предмет дослідження, розкрив наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, описав методи дослідження, схарактеризував матеріал студії й вказав на форми апробації та структуру роботи.

У першому розділі дисертації "Теоретичні засади когнітивно-синергетичної лінгвоетики" (стор. 35–126 дис.) Е.О. Веремчук сфокусував свою увагу на принципах категоризації і концептуалізації дійсності, охарактеризував теорію прототипів, ідеалізованих когнітивних моделей, образ-схем, подієвих схем і базисних фреймів, висвітлив концепції втіленого сприйняття, просторової семантики, силової динаміки, детально зупинився на метафоричному аспекті концептуалізації дійсності, принципах формування метафоричних проекцій і фреймовій моделі репрезентації знань. Вдалим видається пропозиція автора застосовувати ідеалізовані когнітивні моделі для оперування і структурування ментальних просторів.

Другий розділ "Методологічні засади дослідження англомовної лінгвоетичної системи" (стор. 127–154 дис.) присвячено розробці комплексної методики аналізу англомовних етичних категорій відповідно до чотирьох референційних систем координат: етимологічної, категорійної, концептуальної і синергетичної. Методологічні операційні процедури відбувалися у п'ять етапів дослідження, які автор поділяє на одну попередню та чотири основні фази. На попередній фазі шляхом аналізу наукової і філософської літератури встановлено конституенти

лінгвоетичної системи і виокремлено 7 основних елементів: GOOD, EVIL, JUSTICE, DUTY, CONSCIENCE, DIGNITY, HONOUR. Фаза 1 передбачала етимологічне профілювання етичних категорій. Фаза 2 полягала в категорійному аналізі, який охоплював аналіз ідентифікаційного та акціонального модусів лінгвоетичних категорій. Фаза 3 присвячена концептуальному аналізу досліджуваних категорій на основі побудови номінативного поля концептів і здійснення їх ядерно-периферійної стратифікації, аналізу метафоричного діапазону, опису макроструктури лінгвоетичних концептів та характеристики інформаційного змісту, образного компоненту і інтерпретаційного поля концептів. Фаза 4 охопила синергетичний аналіз лінгвоетичних категорій, який полягав у визначенні синергетичних параметрів елементів лінгвоетичної системи у діахронії і синхронії, виявленні локальних етимологічних атракторів, висвітленні процесу саморганізації і саморегуляції системи на макрорівні, а також побудові моделі системного автопоезису. Застосування окреслених кроків на відповідних стадіях і під час відповідних фаз дослідження дозволило об'єктивно встановити лінгвокогнітивні й лінгвосинергетичні параметри англослов'янської лінгвоетичної системи. Всі етапи дослідження добре продумані і проілюстровані відповідними методами дослідження. Загалом вважаємо обраний Е.О. Веремчуком шлях до реалізації поставленої мети чітким, логічно послідовним і цілком виваженим.

У третьому розділі "Етимологічний вимір англослов'янської лінгвоетичної системи" (стор. 155–195 дис.) автор простежив особливості первинної концептуалізації і категоризації лінгвоетичних категорій шляхом побудови їх етимологічних профілей, що складає основу їх сучасної ментальної репрезентації. Дисертант дійшов висновку, що внутрішня форма ключових вербалізаторів етичних категорій свідчить про осмислення і концептуалізацію абстрактних етичних ідей відносно більш простих, первинних ідей, які становлять базовий життєвий досвід. Для більшої валідності сформульованих висновків автор підкріплює їх наведенням етимологічних профілей лінгвоетичних категорій у вигляді низки таблиць.

У четвертому розділі "Категоріальний вимір лінгвоетичної системи" (стор. 196–254 дис.) Е.О. Веремчук встановив продуктивні категорійні домени і найчастотніші образ-схеми англослов'янських лінгвоетичних категорій. Автор слушно зауважує, що продуктивність схеми FORCE / COUNTERFORCE пояснюється тим, що однією з прагматичних функцій лінгвоетичної системи на рівні комунікації є актуалізація моральних приписів та примусу робити вірні вчинки і протистояти злу. Доречним є

також позиціювання концептуальних образ-схем у схематичних базових образ-схемах, зокрема "Being" schema, "Doing" schema, "Happening" schema, "Transferring" schema, "Experiencing" schema, "Moving" schema та "Having" schema, які покладені в основу концептуалізації об'єктів і явищ дійсності в цілому.

П'ятий розділ "Концептуальний вимір англомовної лінгвоетичної системи" (стор. 255–323 дис.) Е.О. Веремчук присвятив встановленню особливостей репрезентації англомовних лінгвоетичних категорій як окремих однойменних концептів, що здійснюється шляхом аналізу їх взаємозв'язку і взаємодії з іншими ментальними конструктами і передбачає встановлення їх номінативних полів, характеристику метафоричних діапазонів і моделювання їх макроструктури. Дисертант встановив, що найчастотнішими когнітивними диференційними рисами етичних концептів виступають "rightness, fairness", "morality", "admirability", "confidence", "respect" і риса антагоністичного концепту EVIL "wickedness". Саме ці риси складають основу ідеалізованих когнітивних моделей, які категоризують парцели етичних концептів. Дослідження взаємодії етичних концептів з іншими елементами концептосфери дозволило висвітлити особливості їх об'єктивації засобами концептуальних метафор, що в свою чергу уможливило встановлення їх метафоричного діапазону. Отримані результати засвідчують те, що вихідними доменами для цільових етичних концептів, які мають абстрактну природу, виступають домени, які об'єктивують конкретні референти, що формують центральний людський досвід.

В останньому, шостому розділі "Синергетичний вимір англомовної лінгвоетичної системи" (стор. 324–402 дис.) дисертант розглядає параметри її системної організації, зокрема фрактальність, ієрархічну організацію, відкритість, динамічність, нерівноважність і нелінійність, висвітлює шляхи, механізми і патерни її самоорганізації і саморегуляції в діячності і синхронії, деталізує системні аттрактори і репелери автопоезису. Великою заслугою автора є детальний опис сценарію процесу самоорганізації англомовної лінгвоетичної системи як на мікрорівні у вигляді синхронізації номінативного потенціалу з рівнем концептуалізації знань, так і на макрорівні як синхронізацію множини потенційних міжособистісних взаємодій із концептуальним базисом для їхнього усвідомлення і відповідною морально-аксіологічною інтерпретацією. На наш погляд, ця царина видається найбільш перспективною для подальшого дослідження з огляду на факт нерівноважності автопоезису, на що вказує й сам дисертант: в автопоезисі певної ендосистеми порції семантико-когнітивної енергії, запозичені з інших систем, не є рівнозначними.

Цікаво було б у перспективі встановити екстра- та інтралінгвальні чинники перерозподілу порцій інформаційної енергії з однієї ендосистеми в іншу, що є виявленням її внутрішнього динамізму.

У Висновках підсумовуються результати виконаного дослідження, а саме: формування англомовної лінгвоетичної системи є багатоступеневим і тривалим процесом, який має низку філософських, соціальних і когнітивних передумов. Встановлено, що основними її конститuentами є категорії GOOD, EVIL, JUSTICE, DUTY, CONSCIENCE, DIGNITY і HONOUR. Виялено, що когнітивною основою для категоризації етичних ідей виступають домени, які об'єктивують елементи базового життєвого досвіду людини. Доведено, що етичні категорії мають комплексну внутрішню структурну організацію, ядром якої є ідеалізована когнітивна модель, яка включає в себе категорійні вузли, конституювані категорійними доменами, та реляційні дуги, які конституюють її семантико-когнітивне наповнення й зумовлюють взаємозв'язок з іншими елементами концептосфери, забезпечуючи безперервність когнітивного континууму. Дослідження взаємодії етичних концептів з іншими елементами концептосфери дозволило виявити особливості їх об'єктивації засобами концептуальних метафор, що уможливило встановлення їхнього метафоричного діапазону. На матеріалі численних прикладів автор переконливо довів, що англомовна лінгвоетична система є ієрархічно організованою відкритою динамічною нерівноважною і нелінійною системою, яка здатна до самоорганізації та саморегуляції як у діахронії, так і в синхронії. Її автопоезис має фрактальний характер, оскільки принципи і шаблони самоорганізації на мікрорівні повторюються в її макрорівневій організації.

Загалом, структуру роботи можна схарактеризувати як таку, що логічно підпорядковується поставленій меті. Композиція розділів відповідає послідовності конкретних завдань, що успішно вирішуються. Основні теоретичні положення і висновки роботи є логічними і несуперечливими, оскільки вони аргументовані й підкріплені доречними прикладами. Положення, які винесено на захист, чітко структуровані й відображають поставлені в роботі наукові завдання. Список використаних джерел відповідає принципу достатності, упорядкування якого здійснено автором згідно з останніми бібліографічними вимогами.

Утім, проведене дослідження залишає простір для наукової дискусії, викликає запитання, а подеколи і критичні зауваження, окремі з яких дозволю сформулювати у відгуку, зокрема:

1. На с. 37-38 дисертації автор зазначає, що на основі аналізу трьох джерел – короткого списку універсальних моральних цінностей [Kinnier & Kernes 2000], історії етичних вчень [Гусейнов 2003], монографії з етики та естетики [Петрушенко 2011] і на основі досвіду власних досліджень він вважає основними конститuentами англомовної лінгвоетичної картини світу етичні категорії "GOOD, EVIL, JUSTICE, DUTY, CONSCIENCE, DIGNITY та HONOUR. Постає питання, чому саме ці сім категорій складають основу англомовної лінгвоетичної системи? Адже сучасні англійські філософи, зокрема, Нобелівський лауреат Бертран Рассел, якого називають англійським Вольтером, або один з провідних філософів XX століття Альфред Джулс Еєр (Айєр) вважають основними сучасними етичними категоріями справедливість, свободу і добродійність (JUSTICE, FREEDOM і BENEVOLENCE), а провідні американські філософи XX століття Рой Вуд Селлерс, Дональд Девідсон та інші на перше місце ставлять етичні категорії свободи вибору, справедливості і загального блага (FREEDOM OF A CHOISE, JUSTICE і COMMON WEALTH).

2. Автор постулює дослідження англомовної лінгвоетичної системи у британському й американському варіантах англійської мови. Чи не доцільно було б з огляду на суттєві розбіжності обох культур зупинитися лише на британському варіанті, для якого характерні, крім універсальних загальнолюдських етичних категорій добра і зла, справедливості, совісті і обов'язку, саме етичні категорії DIGNITY і HONOUR, в той час як американській лінгвокультурі притаманні етичні категорії SUCCESS, FREEDOM, RESPONSIBILITY (пор. дослідження В.А. Драбовської, М.Г. Сабаданової, Й.А. Стерніна, Ю.В. Таратухіної, Т.В. Шипунової та ін.). Такі розбіжності зумовлені як різним суспільно-історичним досвідом представників обох лінгвокультур, так і впливом протестантської релігії з її етикою досягнень і успіху на формування національного американського характеру.

3. Для встановлення метафоричного діапазону лінгвоетичних концептів автор аналізує серед всього іншого вибірку з компендіумів прислів'їв, афоризмів і цитат відомих людей і наводить для ілюстрації метафоричних проєкцій вислови не тільки відомих англомовних політиків, діячів науки і культури (Джорджа Гордона Байрона, Оскара Уайльда, Авраама Лінкольна, Джона Мілтона, Френсіса Бейкена, Джона Чепмена, Вільяма Шекспіра, Бернарда Шоу тощо), але й цитати:

– давньогрецьких і давньоримських діячів: Платона (с. 280), Горація (с. 280), Архілоха (с. 319), Геракліта (с. 319), Есхіла (с. 283), Епікура (с. 284), Софокла (с. 297);

- італійського філософа Середньовіччя Фоми Аквінського (с. 296);
- німецьких філософів і письменників: Г. Гегеля (с. 259), Й.В. Гете (с. 224; 289), А. Франк (с. 297);
- французьких і бельгійських діячів: М. Фуко (с. 279), М. Метерлінка (с. 281) тощо.

Наскільки доречним є цитування представників вказаних лінгвокультур для ілюстрації метафоричних проєкцій етичних категорій в англійській мові, адже їхній світогляд склався в межах мовно-національної картини світу?

4. На с. 392 автор стверджує, що "самоорганізація різних ендосистем за участю одних і тих же порцій інформаційної енергії передбачає концептуальний перетин лінгвоетичних категорій". Проте на с. 363 зазначено, що "автопоезис категорії EVIL не має спільних етимологічних орієнтирів з іншими етичними категоріями, але ця ендосистема є структурною частиною лінгвоетичної системи". Яким чином негативна етична категорія EVIL, яка не має спільних ознак з іншими позитивними категоріями, все ж таки входить до досліджуваної лінгвоетичної системи?

5. На с. 370 автор цілком слушно зазначає, що "частотність, подана у відсотках, вказує на значимість кожного з доменів в автопоезисі, яка є прямо пропорційною кількості переданої ним інформаційної енергії". При цьому на с. 360 дисертант стверджує, що "унікальний локальний атрактор з найнижчим показником частотності є таким же важливим "гвинтом" самоорганізації, як і атрактор з найвищим показником". Постає питання: яким чином автор пов'язує частотність залучення певної порції інформаційної енергії зі значимістю певного домена в автопоезисі?

Зазначені вище зауваження носять дискусійний характер і не можуть вплинути на загальну високу оцінку роботи. Наукова новизна, теоретичне і практичне значення роботи не викликають сумнівів (стор. 4–6 автореферату; стор. 27–31 дисертації).

Автореферат і публікації автора повністю відбивають зміст дисертації. На користь дисертанта свідчить й значна апробація результатів дослідження. Е.О. Веремчук виступив із доповідями на 10 наукових конференціях, вісім з яких – міжнародні, за результатами розвідки опубліковано 35 статей.

На підставі детального ознайомлення з дисертацією, текстом автореферату, фаховими публікаціями, монографією, вважаю, що дисертація "Об'єктивація

етичних категорій в англійській мові: лінгвокогнітивні та синергетичні параметри" є оригінальним завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року та № 1159 від 30.12.2015 року), а її автор – Веремчук Ельдар Олександрович – безумовно заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри германського,
загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

С.В. Кійко

Підпис засвідчую

А.П. Саліма